

De Bouw

In 1890 werd een overeenkomst gesloten, waarbij de Provincie de vergaderzalen in het Paleis van Justitie en drie panden naast het Provinciehuis (in de Korfmakersstraat) zou overdragen aan het Rijk, in ruil voor het aanbouwen van de Statenzaal en bijbehorende Koffiekamer bij het *Collegie*, zoals het bestuurshuis van Gedeputeerde Staten werd genoemd.

Het Bureau van de Rijksbouwkundige onder leiding van Rijksbouwmeester Jacobus van Lokhorst (1844-1906) ontwierp in 1891 het gebouw voor de Statenzaal, dat in 1895 gereedkwam. Het werd in 1896 in gebruik genomen.

Het is een typerend staaltje 'Van Lokhorst'-architectuur, ofschoon we zelden weten wat of nu werkelijk van zijn hand is. De zorgvuldige en tot in detail uitgewerkte ontwerpen voor de decoraties en de inrichting statenzaal cum annexen zijn afkomstig van het Bouwbureau van Van Lokhorst, namelijk van de hand van de (toen nog) assistent-opzichter Jan de Quack. De laatste verzorgde vanaf 1890 het dagelijks toezicht op de bouw én specialiseerde zich in veelkleurige decoraties, beeldhouwwerk en glazenierskunst.

In het jaar dat de Statenzaal in Leeuwarden in gebruik werd genomen maakt De Quack promotie tot hoofdopzichter.

Het is aardig om te vermelden dat het huis van architect en sierkunstenaar Jan de Quack aan de Elandstraat 12 in Den Haag, recent is verworven door de Vereniging Hendrick de Keyser en is opengesteld als museumhuis.

Als provinciaal bestuursgebouw is het goed te vergelijken met de bestuursgebouwen in Assen (1882-1886) en Zwolle (1895-1898), maar het is als enige nog als zodanig in gebruik.

Tot 2000 bereikte je de statenzaal vanuit de oude hoofdentree via de monumentale trap van Sint Anna-marmer uit België met een sierlijk gesmede trapeuning en een messing handgreep, die de

verbinding vormde tussen het oude Collegie en de statenzaal. Langs de wanden van het trapportaal en in de gangen zijn fraai betegelde lambriseringen aangebracht van de firma Van Hulst uit Harlingen. De tegeldecoraties zijn gebaseerd op de 'F' van Fryslân met sinaasappeltjes die verwijzen naar het koningshuis Van Oranje en het heraldisch wapen van Fryslân.

Wanneer je de statenzaal betreedt word je overweldigd door het fraaie interieur.

De Statenzaal als Gesamtkunstwerk of Gebruikspand

De zaal meet 15 bij 10 meter groot en tot aan de zoldering ruim 8 m hoog. De Statenzaal als gebouw, de decoraties en de inrichting mét meubilair vormt als het ware één Gesamt-Kunstwerk én een ‘traditiekamer’ van de Friese geschiedenis: symboliek en de geschiedenis, of vermeende geschiedenis, als legitimatie van het provinciaal bestuur.

De zaal wordt overspannen door vijf trekstangen van de Polonçeau-spanten met gesmede én polychrome decoraties en beschilderde houten ribben. Het plafond is verdeeld in 72 cassettes, waarin de blazoenen met de namen van de grietmangeslachten (voorlopers van de burgemeesters) zijn aangebracht naar het ontwerp van de rijksarchivaris in Friesland mr. J.L. Berns en de heraldicus Heerke Wenning.

De gepolychromeerde lichtarmaturen, ontworpen door Jan de Quack, zijn oorspronkelijk bedoeld voor verlichting met stadsgas. Elk rozetje onderaan het armatuur is feitelijk een gaskraantje.

De zaal is ingericht met overhuifde wandbanken aan de lange zijden en open banken in de zaal voor de 43 leden van provinciale staten. Tegenover hen zitten, sinds de dualisering, in de hoek de gedeputeerden en in het midden de commissaris van de koning (hoogste stoel) als voorzitter van de vergadering. De voorzitter zit onder de, in 1949 tot kast verbouwde, schouw met hiërarchisch bovenaan het rijkswapen en het devies *Je Maintiendrai*,

In het register ter hoogte van het rijkswapen aan weerszijden een rij deugden, acht in getal: 7 vrouwen en 1 man, geplaatst tussen bomen met naamlint in het latijn en attribuut. Van links naar rechts:
Matigheid (Temperentia),
Kracht (Fortitudo), [de enige man]
Hoop (Spes),

Geloof (Fides),
Liefde (Charitas),
Waarheid (Veritas),
Zachtmoedigheid (Mansuetudo) en
Ingetogenheid (Continentudo)

De bovenzone van de wand boven het bestuur is verder voorzien van geschilderde historische taferelen op een ruwe ondergrond waardoor ze op wandtapijten lijken. Het stellen vier legendarische gebeurtenissen voor uit de Friese geschiedschrijving als historiërende tóónbeelden van het karakter van Friezen:

- Trots: *De Friese leiders Verritus en Mallorix in Rome;*
- Vroom: *Bonifacius brengt het Christendom,*
- Heldhaftig: *Eelco Liauckama en Feike Botnia tijdens de Kruistocht tot ridder geslagen en*
- Standvastig: *Gemma van Burmania weigert te knielen voor Philips II.*

De onderwerpen werden aangedragen door gedeputeerde Jacobus van Loon jr. die wel 8 onderwerpen aandroeg. De schilderijen zijn ontworpen door tekenaar, illustrator en schilder Hendricus Jansen (1867-1921), die signeerde met Hendricus of 'Henrioux'. De schilderijen werden uitgevoerd door Frans Reclair uit het atelier van Pierre Cuypers in Roermond.

Óp de schouw staan drie -recent gekopieerde- beelden van vrouwen als personificatie deugden voor het bestuur. Van links naar rechts: Voorzichtigheid, Gerechtigheid en Standvastigheid. De oorspronkelijke beelden waren van de hand van Friedrich Stephan Stoltefus (1849-1910) en Johann Heinrich te Poel (1844-1897). De beelden zijn opnieuw gemaakt door de houtsnijder Jan van Harskamp, nadat de oorspronkelijke beeldjes verdwenen zijn tijdens de laatste nieuwbouw en restauratie.

Op de schoorsteenvlakken tussen de drie beelden zijn de Friese vlag en het wapen van Fryslân geschilderd en -let wel- in het zicht van de statenleden de wapenspreuk *Concordia Res Parvae Cruscunt* (Eendracht laat kleine zaken groeien; Eendracht maakt macht).

Ook Gedeputeerde Staten hebben het zicht op een aantal opvoedkundige spreuken tegenover zich. Boven de publieke tribune recht tegenover de bestuurders zijn in de spitsbogen drie engelen geplaatst met een lint waarop een *Friese* spreuk, letterlijk gevleugelde woorden: *Wierheit boppe al* (de waarheid gat boven alles); *It is mei sizzen net te dwaen* (met praten alleen kom je er niet) en *Dy folle praet moat folle wier meitsje* (wie veel praat moet ook veel gedaan krijgen). Op de muurdammen tussen de spreukdragende engelen staan de personificaties van Vrijgevigheid (*Liberalitatis*, links) en Spaarzaamheid (*Parcimonia*, rechts).

De lange wanden zijn gevuld met 12 grote glas-in-loodramen die in 1893-1895 werden vervaardigd in het glazenieratelier van Frans Nicolas (1826-1894) uit Roermond.

Ze stellen voor de drie historische regio's (go- en) van de provincie (Oostergo – Westergo – De Zevenwouden); de (elf) Steden en de dertig grietenijen als voorlopers van de latere gemeenten.

Een kleine voetnoot: de wapens van de gemeenten Vlieland en Terschelling die als verlichtingsarmaturen op de penanten onder de publieke tribune zijn aangebracht maken geen deel uit van enig oorspronkelijk raam in het gebouw. Ze zijn recent aangebracht ter opluistering van het 125-jarig bestaan van de statenzaal. In 1895 behoorden beide gemeenten namelijk nog niet tot de provincie Fryslân, maar bij Noord-Holland.

De Statenzaal en de rol van bouwhistorisch onderzoek

Voor een goed begrip van de huidige statenzaal is het van belang kennis te hebben van de verschijningsvorm van de zaal kort na de bouw en de wijzigingen tijdens de verbouwingen in de jaren 1949 en 1967-70, de restauratie 1980-1985 en het 'onderhoud' en de jaren 2008-2011.

Kort en goed: de eerste drie verbouwingen en restauraties werden uitgevoerd zonder bouwhistorisch onderzoek of waardenstelling.

Het provinciehuis werd rijksmonument in 1969.

In 2003 besloten Provinciale Staten over te gaan tot nieuwbouw voor architectenbureau Soeters van Eldonk Ponec Architecten in combinatie met het behoud van de van rijkswege beschermde monumentale panden.

In 2005, vier jaar voorafgaande aan de werkzaamheden, werd begonnen met uitgebreid bouwhistorisch onderzoek dat ook gedurende het restauratieproces werd verdiept. Zes deelonderzoeken werden uitgevoerd tussen 2005 en 2010. Het onderzoek werd verricht door het Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis VOF (BBA) te Utrecht te Utrecht. Aan deze unieke zaal werd in het bouwhistorische onderzoek een hoge monumentwaarde toegekend, mede omdat het grotendeels is ingericht met het oorspronkelijke meubilair.

De werkzaamheden in de te behouden monumentale gebouwen: zouden zich beperken tot onderhoud en realiseren van technische aanpassingen (verwarming, luchtbehandeling, data-infrastructuur). In het bestek van Soeters waren slechts marginale veranderingen en aanpassingen voorzien. Het belangrijkste was het aanpassen van de klimaatinstallatie, het vervangen van de vloerbedekking,

bekleding van de bankjes, en de wandbespanning en herstel 'schilderwerk.'

De architect speelde hierin nauwelijks of geen rol.

Wel heeft het interne bouwteam (Bouwwerk) regelmatig en in geval van twijfel advies gevraagd bij interne afdeling Erfgoed, monumentenzorg van de gemeente en het rijk wanneer zich restauratieve aspecten voordeden, zodat bij bepaalde ingrepen toch nog kon worden bijgestuurd, maar je soms ook moest erkennen dat je invloed beperkt is. En dat tijdens het proces niet kon worden voorkomen dat gaandeweg en soms noodzakelijkerwijs meer werkzaamheden nodig waren dan aanvankelijk voorzien, of dat ingrepen drastischer waren dan beoogd.

De meest ingrijpende werkzaamheden, in restauratieve zin, vonden plaats aan het plafond.

Voor ik daar verder op inga, vermeld ik dat de schilderscombinatie (De Noordhoek Schilderwerken uit Leeuwarden en Tijtsma Schilders te Workum) voor de werkzaamheden aan de het monumentale gedeelte van het provinciehuis de Schildersvakprijs van 2011 ontvingen.

Eenmaal op een steiger in de statenzaal bleek hoe slecht de schilderijen op het plafond ervoor stonden.

Daarvoor lijken twee oorzaken aanwezig:

- 1ste Aan de bovenzijde van het plafond lag een isolatiedeken, die in 1984 is aangebracht en
- 2de de luchtbehandelingsinstallatie.

De afzuiging bleek zonder doorvoeren óp de dakisolatie te zijn geplaatst. Met andere woorden: bijna 30 jaar lang condenseerde de warme lucht uit de vergaderzaal tegen het plafond, dat aan de bovenzijde werd afgedekt door een isolatiepakket: op diverse plaatsen hing de verf er in vellen af, maar er was overwegend sprake van blaas- en scholvorming.

Op een ochtend kreeg ik een telefoontje of ik op de steiger wilde komen. Het werk werd stilgelegd. Samen met de vergunningverlener, de gemeente Leeuwarden, is het schadebeeld bekeken. Op steiger was ook goed te zien dat in 1984 de schilderijen al flink waren aangepakt.

De blaasvorming beperkte zich tot de nog oorspronkelijke verflagen; de herstellingen uit 1984 vertoonden nauwelijks een schadebeeld. Besloten werd alléén de *losse verf* te verwijderen. Ik heb daarvan geleerd dat voor een schildersbedrijf *losse verf* iets heel anders is, dan vanuit restauratieoogpunt. De blaas- en scholvorming had (achteraf) wat mij betreft kunnen worden geïnjecteerd en met de ondergrond verlijmd. Helaas is gemiddeld 20% van de schilderijen afgestoken en bijgeschilderd. Het is wél gedocumenteerd.

Vanaf de grond is het beeld en de beleving gelijk gebleven, maar ik geef toe: dit had met aanzienlijk minder verlies aan oorspronkelijke substantie gekund.

Het bouwhistorisch onderzoek had niet díe reikwijdte ten aanzien van de plafondschilderingen. Bij deze ingreep werd de zaal niet gezien als GesamtKUNSTWERK, maar als Bedrijfspannd.

Mijn oproep is dan ook tweeledig. Blijf je bewust van de reikwijdte van het bouwhistorisch onderzoek en blijft alert bij uitvoering van de werkzaamheden, ook die van onderhoud/consolidatie, want soms verdwijnt er juist dán meer dan je lief is.

Desondanks of juist daardoor zal het altijd een verhalenrijke zaal blijven.